

بررسی میزان کارایی مراکز جداسازی خوابگاه‌های طرح جداسازی دانش آموزان وابسته به والدین معناد فاقده صلاحیت

دکتر ملوک خادمی اشکذری^۱

چکیده

اعتیاد به مواد مخدر یکی از معضلات اجتماعی است که عوارض آن به فرد معناد محدود نمی‌شود؛ بلکه، این عوارض به خانواده و جامعه نیز سرایت می‌کند و خسارات جبران ناپذیری را بر جای می‌گذارد. دامنه این عوارض گاه به انواع جرائم، همچون سوء استفاده از کودکان در خانواده تسری می‌یابد؛ خانواده برای این گروه بی دفاع به جای آن که محل امن و آرامی باشد، به محلی برای آموزش خلافکاری، اعتیاد و انواع ناهنجاری‌های رفتاری تبدیل می‌شود. ایجاد خوابگاه‌های طرح جداسازی دانش آموزان از والدین معناد فاقده صلاحیت در چارچوب توجه به این گروه از کودکان و مشکلات آنان است. پژوهش حاضر مدت‌ها پس از شروع طرح جداسازی خوابگاه‌ها، از کارایی مرکز فوق الذکر ارزیابی به عمل آورده است.

هدف اساسی در این پژوهش ارزیابی بررسی این سؤال است که آیا اهداف پیش‌بینی شده برای طرح جداسازی دقیقاً محقق شده است. آیا مشمولین طرح، کاملاً طبق شرایط پذیرش و ترخیص می‌شوند. نظارت دقیق بر اجرای طرح اعمال می‌شود و در بخش دوم سنجش میزان رضایت مددجویان طرح از زندگی در خوابگاه‌های طرح است.

همچنین، بررسی میزان مشارکت سازمان‌های عضو در اجرای این طرح و موفقیت‌ها و عدم موفقیت‌ها، علل آن و پیشنهاد راه‌کارهای بهبود وضع طرح مد نظر بوده است؛ روش پژوهش مورد استفاده در بررسی استنادی و پیمایشی است. جمع‌آوری اطلاعات در این تحقیق با شیوه فیش برداری، پرسشنامه، مصاحبه، مشاهده مستقیم و غیر مستقیم بوده است. جامعه آماری پژوهش حاضر نیز شامل دو بخش دانش آموزان پذیرش شده و مسؤولان است که جمعاً ۴۸۳ دختر و ۵۳ پسر مشمول طرح (در ۷ استان کشور) نمونه‌های آماری این مطالعه را شامل می‌شود. در این بررسی‌ها، به طور اجمالی این نتیجه‌گیری حاصل شد که طرح جداسازی در حال حاضر با مشکلات متعددی روبه‌رو است، آئین‌نامه‌های مربوطه و نحوه همکاری ارگان‌ها در این طرح نارسا و ناکافی است و ضوابط پذیرش و ترخیص نیاز به اصلاح دارد. امکانات فیزیکی و رفاهی مراکز ناکافی است و از همه مهم‌تر نگهداری دانش‌آموزان به مدت طولانی در خوابگاه‌ها، آنان را با مشکلات عدیده‌ای مواجه می‌کند. بنابراین، وجود یک سیستم مشاهده و مددکاری قوی به همراه شرایط مناسب ترخیص، از شرایط ضروری ادامه طرح است. علاوه‌بر این، باید به روش‌های جایگزین دیگر نیز اندیشید تا در حد امکان دانش آموز در محیط زندگی طبیعی خود به تحصیل بپردازد و به شیوه‌های دیگر احتمال خطر برای او کاهش یابد.

۱- دکترای روان‌شناسی تربیتی و معاون دفتر پیشگیری از اعتیاد در وزارت آموزش و پرورش تهران

کلید واژگان: مراکز جداسازی، والدین فاقد صلاحیت، اعتیاد و دانش آموز

مقدمه

وضعیت فعلی جهان خصوصاً در کشورهای در حال توسعه، تحت شرایط پیچیده ای قرار گرفته است. اکنون با توجه به بافت اجتماعی - فرهنگی، گسترش ارتباطات، انتقال الگوهای مختلف زندگی، تغییر ساختار جوامع، گرایش‌های مادی بشر به واسطه دوری از مذهب، نفوذ کشورهای پیشرفته صنعتی، این وضعیت قابل تأمل است و در این شرایط مسأله موادمخدر جزئی از بحران‌های عمده در جهان است. متأسفانه، دامنه این بحران با توجه به موقعیت خاص ایران گریبان‌گیر این کشور نیز شده است.

وجود ۲۱۸ میلیون نفر معتاد در سطح جهان و همجواری ما با مراکز عمده تولید و قرار گرفتن در کوتاه ترین مسیر ترانزیت، باعث شده است تا قاچاق مواد مخدر پیچیدگی اوضاع فعلی را فراهم سازد، به گونه‌ای که به‌رغم تمهیدات اتخاذ شده در ابعاد گوناگون، دامنه اعتیاد در اقشار گوناگون بویژه جوانان را تهدید می‌کند. وجود ۱ میلیون و دویست هزار معتاد و هشتصد هزار نفر مصرف‌کننده تفننی از معضلات عمده ای است که باعث فروپاشی خانواده‌ها و مشکلات متعاقب آن می‌شود.

درباره علل اعتیاد به مواد مختلف اشاره شده است که یکی از آنها، عوامل خانوادگی است. روابط خانوادگی و الگوهای رفتاری خانواده نقش مهمی در گرایش افراد به طرف مواد مخدر ایفا می‌کند. به طور کلی، در اغلب خانواده‌های آشفته و آنان که مشکلات ارتباطی و خانوادگی دارند، اعتیاد در بین اعضای خانواده شایع است، تعداد اعضای زیاد است، نیازهای جسمی و روانی آنان ارضاء نمی‌شود، از محبت و وابستگی عاطفی بی بهره‌اند، تحقیر و سرزنش و نزاع در خانواده حاکم است، به ارزش‌ها و اصول اساسی پایبند نیستند و بیشتر به دام موادمخدر گرفتار می‌شوند. در مواردی که اعتیاد اعضای خانواده بویژه وابستگی والدین به مواد شدید و همراه با فقر مادی و فرهنگی است، عوارض ناخوشایندی به خانواده متحمل می‌شود؛ این عوارض دامنه مختلفی از قرار گرفتن در معرض اعتیاد، قاچاق یا خرید و فروش مواد مخدر را تا سوء استفاده‌های

جسمی و جنسی از کودکان را در بر می‌گیرد. در چنین شرایطی اقدامات پیشگیرانه در چارچوب آموزش و حمایت از فرزندان خانواده ضروری است.

با توجه به سیاست های ستاد مبارزه با مواد مخدر که شامل مبارزه در دو بعد عرضه و تقاضای مواد مخدر است، اجرای برنامه هایی به منظور کاهش تقاضای مصرف مواد مخدر و توجه به فرزندان خانواده های معتادان از اولویت خاصی برخوردار است. گروه‌های در معرض خطری که در صورت عدم توجه و مراقبت به گروه معتادان و بزهکارانه افزوده خواهند شد. در چارچوب اجرای این سیاست‌ها، طرح جداسازی دانش آموزان از خانواده های معتاد فاقد صلاحیت (طرح مشترک ستاد مبارزه با مواد مخدر و آموزش و پرورش با همکاری کمیته امداد امام خمینی)، از سال ۱۳۶۹ با اجرای آزمایشی در ۳ استان آلوده کشور شروع و به ۷ استان افزایش یافت؛ به طوری که تا زمان انجام پژوهش، ۵۳۶ دانش آموز دختر و پسر مقاطع مختلف تحصیلی را تحت پوشش قرار داده است؛ اما با توجه به آمار آموزش و پرورش در سال تحصیلی ۷۹-۱۳۷۸ درباره دانش آموزان در معرض خطر که بالغ بر ۱۳۵۴۹ نفر می‌شوند، روشن است که طی سال‌های اجرا طرح جداسازی با مشکلاتی مواجه شده که توسعه طرح را محدود کرده است. این پژوهش سعی دارد به مشکلات این طرح بپردازد؛ به گونه ای که بتواند راهکارهای مناسبی برای ادامه اجرای طرح یا حمایت از دانش‌آموزان دچار این‌گونه مشکلات ارائه کند. بنابراین، بررسی حاضر پژوهشی کاربردی و از نوع توصیفی، ارزشیابی است بدین ترتیب، ابعاد مختلف طرح جداسازی و وضعیت فعلی خوابگاه‌های طرح در ۷ استان کشور مورد ارزشیابی قرار گرفته است. سؤالات تحقیق در دو بخش و به شرح زیر مطرح است :

بخش اول: کلیه اجزاء آئین نامه طرح جداسازی از نظر انطباق با وضعیت فعلی خوابگاه‌های طرح به صورت سؤالات پژوهش تدوین شده است که به شرح زیر است :

- ۱- آیا اهداف و اولویت های طرح (اهداف مذکور در متن آئین نامه طرح جداسازی) در اجرای طرح محقق شده است. این هدفها عبارتند از :
- ۱-۱- اصلاح ساختار خانواده های معتاد به صورت یک حرکت زیر بنایی
 - ۱-۲- جلوگیری از انحرافات اجتماعی در میان خانواده افراد معتاد
 - ۱-۳- تربیت فرزندان و جلوگیری از ابتلاء آنان به مفسد ناشی از اعتیاد
 - ۱-۴- کمک به ادامه تحصیل این فرزندان تا سطوح عالی
 - ۱-۵- رشد و شکوفایی استعدادهای فنی
- ۲- آیا مشمولین طرح دقیقاً دارای ضوابط مندرج در آئین نامه هستند (از خانواده افراد معتاد بوده باشد و در معرض خطر اعتیاد، تجاوز، خرید و فروش موادمخدر یا سایر خطرات از طرف خانواده قرار گرفته باشند).
- ۳- آیا تشکیلات و نیروی انسانی پیش بینی شده در طرح تأمین و وظایف مربوط توسط آنان، انجام شده است. تشکیلات و نیروی انسانی در این طرح به شرح زیر است :
- ۳-۱- شوراهای پیش بینی شده در طرح شامل :
 - الف) شورای عالی برنامه ریزی و نظارت
 - ب) شورای برنامه ریزی استان
 - ج) شورای برنامه ریزی شهرستان.
 - ۳-۲- آیا هریک از سازمان های عضو، وظایف مربوط به سازمان خود را مطابق مفاد طرح به انجام رسانده اند؟ در صورت عدم انجام موانع چه بوده است؟ سازمان های عضو طرح عبارتند از: الف) ستاد مبارزه با مواد مخدر
ب) کمیته امداد امام خمینی
ج) آموزش و پرورش
د) دادستانی
 - ۳-۳- آیا نیروی انسانی خوابگاه های طرح نظیر کادر اداری (مدیر خوابگاه سرپرست)، کادر تربیتی (مربی، مشاور، مددکار) و کادر خدماتی (آشپز، خدمه و ...)، بر اساس ضوابط

انتخاب شده‌اند؟ آیا شرح وظایف مربوطه را انجام می‌دهند؟ تشکیلات و نیروی انسانی پیش بینی شده در طرح چه مشکلاتی دارد و به چه اصلاحاتی نیاز است؟
۴- آیا وضعیت پذیرش، نگهداری و ترخیص دانش آموزان مشمول طرح، بر اساس ضوابط مربوطه است؟

- ۴-۱- آیا دانش آموزان ساکن در خوابگاه بر اساس ضوابط طرح* پذیرش شده اند؟
- ۴-۲- آیا ترخیص دانش آموزان بر اساس آئین نامه صورت می‌گیرد**؟
- ۴-۳- آیا شرایط ملاقات با خانواده رعایت می‌شود؟
- ۴-۴- آیا فعالیت های آموزشی و فرهنگی پیش بینی شده در طرح اجرا می‌شود؟
- ۴-۵- آیا خدمات راهنمایی و مشاوره مورد نیاز دانش آموزان در خوابگاه ارایه می‌شود؟
- ۴-۶- آیا روش های تربیتی به کار گرفته شده از سوی مسؤولان خوابگاه ها بویژه استفاده از روش های تشویق و تنبیه دانش آموزان بر اساس اصول علمی و ضوابط طرح است؟
- ۴-۷- آیا شرایط فیزیکی خوابگاه ها بر اساس ضوابط پیش بینی شده است؟
- ۴-۸- آیا شرایط بهداشتی خوابگاه ها بر اساس ضوابط پیش بینی شده است؟
- ۵- آیا نظارت بر اجرای طرح در استان ها مطابق آئین نامه اجرایی طرح صورت می‌پذیرد؟
- ۶- آیا قوانین و دستورالعمل های فعلی برای اداره مطلوب خوابگاه های طرح جداسازی مناسب و کامل هستند؟
- ۷- در صورت نامناسب بودن یا عدم کفایت دستورالعمل های فعلی چه تغییراتی در آنها ضروری است؟

* ضوابط پذیرش دانش آموزان وابسته به والدین معنادار فاقد صلاحیت به ترتیب عبارتند از: پذیرش اولیه از طرف آموزش و پرورش، تایید پرونده از طرف شورای طرح در استان و صدور مجوز از جانب دادستانی
** ترخیص دانش آموزان بر اساس آئین نامه شامل وجود سیستم مددکاری برای تشخیص شرایط ترخیص و آموزش و آماده سازی دانش آموزان و خانواده می‌شود.

۸- آیا نگهداری دانش آموزان فقط در شکل فعلی آن هم در خوابگاه‌های طرح امکان پذیر است؟ چه روش دیگری در این رابطه می تواند مؤثر باشد؟

بخش دوم: با توجه به کلیه اقدامات انجام شده تحت عنوان طرح جداسازی دانش آموزان از والدین معتاد فاقد صلاحیت آنچنان که در اهداف طرح آمده است ایجاد شرایط مطلوب (نسبت به زندگی گذشته فرد) به منظور رشد و شکوفایی استعدادها و پیشگیری از مشکلات آنان است، لذا سؤالات زیر در مورد دانش آموزان ساکن در خوابگاه ها مطرح است:

- ۱- آیا دانش آموزان به زندگی در خوابگاه‌های طرح جداسازی تمایل دارند؟ در صورت منفی بودن پاسخ دلایل عدم تمایل آنها کدام است؟
- ۲- آیا دانش آموزان از وضعیت فیزیکی و بهداشتی خوابگاه رضایت دارند؟
- ۳- آیا دانش آموزان از وضعیت رفاهی خود (تغذیه، پوشاک، پول توجیبی، اوقات فراغت، تفریح و ورزش) رضایت دارند؟
- ۴- آیا دانش آموزان از وضعیت تحصیلی خود رضایت دارند؟
- ۵- آیا در خوابگاه به نیازهای عاطفی دانش آموزان توجه می شود؟
- ۶- آیا رفتار کارکنان خوابگاه مورد رضایت دانش آموزان است؟
- ۷- آیا دانش آموزان از میزان ارتباط خود با خانواده رضایت دارند؟
- ۸- دانش آموزان به زندگی با چه کسی در خانواده رضایت دارند؟
- ۹- خواهران و برادران دانش آموزان ساکن در خوابگاه با چه کسی زندگی می کنند؟
- ۱۰- نظر دانش آموزان در مورد روش‌های تشویق و تنبیه در خوابگاه چیست؟
- ۱۱- تمایل دانش آموزان در مورد روش‌های تشویق و تنبیه در خوابگاه چیست؟
- ۱۲- امید به آینده در بین دانش آموزان چگونه است؟
- ۱۳- آیا دانش آموزان با مشکلات خاصی در خوابگاه مواجهند؟ این مشکلات کدام است؟

مبانی نظری و تجربی پژوهش

پژوهش‌های مورد مطالعه در این تحقیق، شامل تأثیر خانواده در اعتیاد فرزندان، کودک آزاری، ارزشیابی از عملکرد شبانه روزی‌ها و طرح‌های جداسازی است. پژوهش کمی با عنوان «بررسی و شناخت عوامل خانوادگی و اقتصادی مؤثر بر اعتیاد» حاکی از این است که عدم راهنمایی تحصیلی فرزندان و آماده نکردن آنها برای کسب مهارت‌های تکنیکی در نوجوانان باعث اشکالاتی در دوران بلوغ از نظر نقش اجتماعی و در نتیجه سختی معشیت آنها در بزرگسالی می‌شود. در این بررسی، خاطر نشان شده است که تمامی کسانی که از مدرسه فرار می‌کرده‌اند به علت مسایل و ناراحتی‌های خانوادگی ذکر کرده‌اند. وجود الگوی اعتیاد نیز مورد تأیید قرار گرفته است. از مطالعه طباطبایی درباره علل اعتیاد جوانان به هروئین نیز چنین بر می‌آید که ۴۵ درصد از کل جامعه معتادان مورد مطالعه، خانواده را باعث اعتیاد خود دانسته‌اند. همچنین بررسی نوع پرست در مورد ۳۵۱ معتاد حاکی از آن است که علل اعتیاد ۲۸/۳ درصد از این افراد وجود فرد معتادی در خانواده است. ساعی «گرایش معتادان به مواد مخدر و نقش و اهمیت خانواده در آن را مورد بررسی قرار داده است ساعی در این پژوهش نتیجه گرفت که رفتار نادرست و اعتیاد والدین مهمترین عوامل در گرایش معتادان به سوء مصرف مواد است. در بررسی مظلومیان بر روی ۲۵۳ نفر این نتیجه به دست می‌آید که ۱۴/۵۸ درصد از معتادان مورد مطالعه تحت تأثیر وجود افراد معتاد در خانواده، روی به اعتیاد آورده‌اند. نتایج به دست آمده از مطالعه منوچهری نیز حاکی از آن است که والدین معتاد تأثیر قاطعی در بروز اعتیاد فرزندان دارند. در بررسی کودک آزاری در سوء مصرف کنندگان مواد مخدر، «لویس» و «ویلیامز» (۱۹۸۶) به مطالعه «بلک» و «مایر» اشاره کرده و نتیجه گرفته‌اند که

در ۲۵٪ از خانواده‌های الکلی (که عضو الکلی آن مسمومیت زدایی شده) و در ۱۹ درصد از خانواده‌های دارای معتاد به مواد افیونی کودک آزاری رخ می‌دهد.

پاتر- افرون و پاتر- افرون (۱۹۸۵) دریافتند که ۷۹ درصد از وقوع کودک آزاری جسمی یا جنسی از سوی ۲۰۰ نوجوان معتاد رخ داده بود. در این نمونه، بسیاری از والدین کودک آزار نیز سوء مصرف کننده مواد مخدر و الکل بودند.

پیچ لاو (۱۹۸۴) نشان داد کودکانی که با والدین سوء مصرف کننده الکل زندگی می‌کنند از جهات بسیاری تحت تأثیر قرار می‌گیرند؛ وی اظهار داشت: «در این خانواده‌های خشن، کودکان قربانی هستند، خواه خود آماج مستقیم بدرفتاری باشند و خواه به طور غیرمستقیم شاهد خشونت والدین باشند».

خشونت در خانواده‌های دارای والدین معتاد یا الکلی، حاصل ترکیبی از نوع مواد، نوع موقعیت و شخصیت فرد مصرف کننده است (نیومن، ۱۹۸۶). اگر چه رفتار خشونت آمیز می‌تواند با مصرف همه مواد همراه باشد اما، به نظر می‌رسد که مواد خاصی از بقیه موجب پرخاشگری بیشتر می‌شوند که از آنجمله می‌توان به الکل، فن سیکلیدین (PCP)، آمفتامین، کوکائین، آرامبخش‌ها و خواب آورها اشاره کرد (لونسون، ۱۹۸۵).

در زمینه مطالعات مربوط به شبانه روزی‌ها و اثرات تحصیلی و رفتاری آن بر دانش آموزان تحت پوشش آنها، یآوری در پژوهشی با عنوان «مقایسه پیشرفت تحصیلی کودکان شبانه روزی شماره ۳ سازمان تربیتی شهرداری با کودکان عادی که در همان محیط درس می‌خوانند» دریافت که اطفالی که در نزد خانواده خود بسر می‌برند از پیشرفت تحصیلی بهتری نسبت به فرزندان شبانه روزی برخوردارند (یآوری، ۱۳۷۵).

در مطالعه کودکان تحت پوشش کمیته امداد با سایر کودکان مشابه (عادی) از نظر میزان عزت نفس کودکان گروه آزمایش دارای عزت نفس پایین تری در مقایسه با کودکان گروه گواه بوده‌اند (اکبری، ۱۳۷۱).

در مطالعه‌ای با حجم نمونه ۲۰۰ دانش‌آموز کلاس‌های چهارم و پنجم ابتدایی انجام گرفت، مشخص شد که میزان افسردگی در کودکانی که دچار فقدان (جدایی) هستند، بیش از کودکانی است که به این فقدان (جدایی) دچار نشده‌اند (الیاسی، ۱۳۷۵).

سادویی (۱۳۷۳) در پژوهشی درباره آسیب‌های روانی - اجتماعی و پیامدهای دوری از خانواده بر دانش‌آموزان شبانه‌روزی مدارس نمونه در سطح استان مرکزی، نتیجه گرفت که مشکلات عاطفی - اجتماعی در دانش‌آموزان شبانه‌روزی مدارس نمونه (بویژه در دختران به علت دوری از خانواده)، بیشتر ایجاد یا تشدید می‌شود (سادویی، ۱۳۷۳).

در پژوهش حسین زاده (۱۳۷۵) با عنوان «ارزشیابی طرح جداسازی دانش‌آموزانی که والدین آنها واجد صلاحیت نیستند (معتاد)» در مجتمع شبانه‌روزی کمیته امداد امام خمینی قوچان و با نمونه ۳۵ نفری نتایج زیر به دست آمد:

- ۱- دانش‌آموزان مشمول طرح جداسازی در مقایسه با همکلاسی‌های خود، از اختلالات رفتاری بیشتری رنج می‌برند.
- ۲- دانش‌آموزان مشمول طرح جداسازی در مقایسه با دانش‌آموزان مشمول طرح در سایر مقاطع از پیشرفت تحصیلی کمتری برخوردارند.

روش پژوهش

روش تحقیق: با توجه به ماهیت پژوهش حاضر و جامعه آماری آن از دو روش استنادی و پیمایشی استفاده شده‌است. روش‌های جمع‌آوری اطلاعات در این بررسی عبارتند از: فیش برداری، پرسشنامه، مصاحبه، مشاهده مستقیم و غیر مستقیم.

جامعه و نمونه آماری: با توجه به این که پرسش‌های پژوهش در دو بخش مطرح شده است، جامعه و نمونه آماری آن نیز مشتمل بر دو قسمت زیر است:

بخش اول: از کلیه مسؤولان خوابگاه‌ها (مدیر، مشاور، مربی، سرپرست) و در صورت عدم اطلاع و احاطه آنان به مسایل طرح، از سایر همکاران سازمان مربوطه به عنوان نماینده شرکت کننده در جلسات یا مقام مطلع و مسؤول مصاحبه به عمل آمده است.

بخش دوم: در این بخش دانش آموزان ساکن در خوابگاه مورد پرسش قرار گرفتند که جامعه آماری آن را ۴۸۳ دختر و ۵۳ پسر مشمول در طرح، در ۷ استان کشور تشکیل می دادند. به استثنای دانش آموزان مقطع ابتدایی (که مسایل خاص آنان در جلسات حضوری بررسی شد) از بین ۴۳۶ دانش آموز مقاطع متوسطه و راهنمایی، تعداد ۳۷۳ نفر در گروه پاسخ دهندگان قرار گرفتند؛ با توجه به این مسأله که پاسخ به پرسشنامه‌های تحقیق اجباری نبوده و تعدادی تمایل به شرکت در طرح تحقیق نداشتند.

ابزارهای جمع آوری اطلاعات: ابتدا به منظور بررسی سؤالات تحقیق در بخش اول، آئین نامه اجرایی طرح جداسازی از نظر محتوا تحلیل و سپس بخش های مختلف آن به صورت سؤالات پژوهش تنظیم شد. تعدادی از سؤالات عمومی (مربوط به همه مسؤولان ذی ربط) و تعدادی اختصاصی بودند. بر این اساس، پرسشنامه‌های زیر تدوین شدند:

بخش اول: پرسشنامه مدیر یا مسؤول خوابگاه طرح جداسازی، پرسشنامه مشاور در خوابگاه طرح جداسازی، پرسشنامه مددکار در خوابگاه طرح جداسازی، پرسشنامه مربی تربیتی در خوابگاه طرح جداسازی، پرسشنامه مسؤولان ارگان‌های ذی ربط، پرسشنامه مشترک مربیان، مشاوران و سرپرستان خوابگاه که به ضمیمه خود یک چک لیست بررسی مشکلات خوابگاه دارد و چک لیست بررسی امکانات فیزیکی و بهداشتی خوابگاه.

بخش دوم: در این بخش به منظور بررسی نظرات دانش آموزان نسبت به زندگی در خوابگاه و پاسخ به سؤالات پژوهش، این بخش از یک پرسشنامه ۲۹ سؤالی با مقیاس ۵ درجه‌ای استفاده شد علاوه بر این، ۱۰ سؤال دیگر که تعدادی باز پاسخ و تعدادی محدود پاسخ بودند استفاده شد و یک سؤال نیز به بررسی پیشنهادات دانش آموزان برای بهبود وضع خوابگاه پرداخته است.

سؤالات این نظر سنجی نیز مورد بررسی قرار گرفته است.

روش جمع آوری اطلاعات: پس از تنظیم پرسشنامه ها ابتدا نسبت به اجرای آزمایشی و رفع مشکلات آن اقدام شد. سپس پرسشنامه ها بر اساس آمارهای موجود از خوابگاه‌های طرح جداسازی در هر بخش، به میزان لازم تکثیر شد. به منظور اجرای پرسشنامه با

توجه به این که پژوهشگر از روش مصاحبه و مشاهده برای تکمیل اطلاعات مربوط در هر بخش استفاده کرد، با همکاری کمیته امداد امام خمینی (ره) در مرکز و هماهنگی با خوابگاه‌های طرح، شخصاً مراجعه و نسبت به کسب اطلاعات مربوط اقدام شده است. بخش اول: در این بخش پرسشنامه‌های مسؤولان اعم از مدیر، مشاور و مربی همراه با مصاحبه تکمیل شده و درباره سایر مسؤولان در هر استان اهتمام شد. ابتدا مسؤولان پیش بینی شده در طرح که مسؤولان هماهنگی و همکاری در طرح را از طرف سازمان خود عهده دار هستند مورد پرسش قرار گرفتند و در صورت عدم اطلاع یا کمی ارتباط آنان با طرح جداسازی از فرد مطلع با معرفی مقام مسؤول در طرح پرسش به عمل آمده است.

۱- در مورد مسؤولان ستاد مبارزه با مواد مخدر در اکثر استان‌ها دبیر محترم شورای هماهنگی استان و در ۲ استان علاوه بر این کارشناس شورا مورد پرسش واقع شده‌اند.

۲- در مورد مسؤولان آموزش و پرورش ابتدا مدیرکل آموزش و پرورش استان یا معاون پرورشی و رابطه پیشگیری مورد سؤال واقع شدند.

۳- در مورد دادستانی، تنها در استان‌هایی که با شورای طرح همکاری داشته اند به طور مستقیم (با پرسش از دادستان یا رئیس دادگاه انقلاب) کسب اطلاع شده یا به طور مستقیم از فعالیت سایر اعضا و گزارشات آنان کسب اطلاع شده است. در استان‌های کرمان، سیستان و بلوچستان مستقیماً کسب اطلاع شده یا به طور مستقیم (با پرسش از دادستان یا رئیس دادگاه انقلاب) کسب اطلاع شده یا به طور غیر مستقیم از فعالیت سایر اعضا و گزارشات آنان کسب اطلاع گردیده است. (علت آن است که دادستانی تنها در یک وظیفه خاص که آنهم انجام امور قانونی جداسازی است در طرح مشارکت دارد و در استان‌هایی که عملاً این مشارکت صورت پذیرفته اطلاعات کافی در این بخش وجود نداشته است).

۴- اطلاع از امکانات فیزیکی و بهداشتی خوابگاه بر اساس یک چک لیست با درجه‌بندی کیفی (سه درجه‌ای) و بر اساس مشاهده و پرسشنامه تکمیل شده است.

۵- اطلاعات مربوط به پرونده دانش آموزان شامل اطلاعات شخصی، خانوادگی، دلایل جداسازی و مدارک قانونی موجود در پرونده بر اساس یک جدول تنظیم شده از روی پرونده دانش آموزان استخراج شده است که در این خصوص سرپرست و معاون خوابگاه مساعدت کرده‌اند.

بخش دوم: (پرسشنامه دانش آموزان) ابتدا دانش آموزان خوابگاه در محل تجمع خوابگاه گرد آمدند و توضیحاتی در خصوص هدف از اجرای پرسشنامه و چگونگی تکمیلی آن ارائه شد. در این گفتگو اهتمام شد اعتماد دانش آموزان جلب شده تا به طور نسبی به درستی پاسخ‌های آنان اطمینان حاصل شود (پرسشنامه باشند تا دانش آموزان به راحتی و بدون دغدغه به پرسش‌ها پاسخ دهند). همچنین، در صورتی که دانش آموزی بعد از توضیحات، تمایلی به پاسخگویی نداشت به این کار مجبور نشد. در تمام مدت تکمیل پرسشنامه، پژوهشگر در جلسه حضور داشته و در صورت لزوم به رفع ابهامات پرداخته است. در پایان یک جلسه گفتگو با دانش آموزان تشکیل و به انتقادات و پیشنهادات و درد دل آنان گوش فراداده و نکات لازم به مسؤولان استان تذکر داده شد.

روش داده‌پردازی و تجزیه و تحلیل اطلاعات: در این مرحله، اطلاعات به دست آمده از پرسشنامه‌ها کدگذاری و پس از ورود به رایانه مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفت.

بحث و نتیجه‌گیری

بخش اول نتایج تحقیق:

۱- نتایج تحقیق در رابطه با اهداف و اولویت‌های طرح

۱-۱- اصلاح ساختار خانواده: بر اساس مطالعه صورت گرفته در این طرح در رابطه با خانواده دانش آموز هیچ اقدام آموزشی صورت نمی‌گیرد. چون اغلب خانواده به علت دوری راه یا زندانی بودن یا نامشخص و پراکنده زندگی کردن اعضای آن، در دسترس نیستند؛ برای گروه در دسترسی نیز اقدامی انجام نشده است. علاوه بر این که در آئین‌نامه نیز نوع اقدام مشخص نشده است.

۲-۱- جلوگیری از انحرافات اجتماعی و تربیت فرزندان: در مورد جلوگیری از انحرافات اجتماعی در میان خانواده های معتاد نیز تنها به علت جداسازی دانش آموزان، از انحرافات و خطر برای دانش آموزان جلوگیری به عمل آمده است؛ اما، از آن جا که هیچ گونه آموزشی در زمینه مهارت های مقابله با مشکلات به آنان آموزش داده نمی شود، در صورت بازگشت به خانواده مجدداً با مشکلات قبلی مواجه می شوند.

۳-۱- کمک به ادامه تحصیل: از نظر مساعدت به تحصیل دانش آموزان، شرایط نسبتاً مساعدی نسبت به خانواده برای آنان فراهم شده است (در سطح تحصیلات آموزشگاهی)؛ اما دانش آموزان بعد از فراغت از تحصیل برای ورود به دانشگاه دچار مشکل مالی هستند. همچنین آموزش فنی و حرفه ای نیز در حد مطلوب فراهم نیست. قرار گرفتن خوابگاه ها در شهرستان هایی که امکانات فنی و حرفه ای متنوع و مناسب دانش آموزان در آن فراهم نیست، از دیگر مشکلات دیگر این بخش است.

۲- مضمولان طرح و تطابق شرایط

با توجه به اطلاعات به دست آمده درباره مضمولان طرح و تطابق شرایط آنان ضوابط مندرج در آئین نامه طرح جداسازی، دانش آموزانی که دارای والدین معتاد بوده و در معرض خطرات ذکر شده در آئین نامه اند، مشمول طرح هستند. گزارش در این زمینه نشان می دهد که ۳۳/۴ درصد از پدران و ۸۱/۲ درصد از مادران دانش آموزان، معتاد نبوده اند (با در نظر گرفتن این که در صورت عدم صلاحیت پدر، مادر می تواند سرپرستی دانش آموز را عهده دار باشد). علاوه بر خطرات مذکور در آئین نامه طرح برای دانش آموزان، جداسازی تنها در مواردی که این خطرات برای دانش آموزان وجود دارد، باید صورت پذیرد. در حالی که بر اساس اطلاعات به دست آمده در استان های سیستان و بلوچستان و مرکزی (که در سیستان و بلوچستان ۳۸ پسر و در استان مرکزی ۱۵ پسر تحت پوشش طرح بوده اند) هیچ گزارشی از خطرات مذکور درباره آنان مشاهده نشده است. همچنین، در استان گلستان از مجموعه ۱۳۹ دختر دانش آموز، تنها ۱۰ نفر در معرض خطر اعتیاد گزارش شده اند. در استان کرمان نیز تنها ۵ دانش آموز از ۷۸ دانش

آموز دختر تحت پوشش در معرض خطر اعتیاد و خرید و فروش مواد مخدر بوده‌اند. بنابراین، ملاحظه می‌شود همگی دانش آموزان واجد شرایط طرح نیستند و علاوه بر این، همه واجدین طرح نیز شناسایی و اسکان داده نمی‌شوند. در بررسی‌ای که در ارتباط خواهران و برادران دانش‌آموز ساکن در خوابگاه به عمل آمده است، ۵۲ درصد دانش آموزان اظهار کرده‌اند خواهر و برادرهایشان همراه والدین یا یکی از آنها زندگی می‌کنند که تعداد قابل توجهی از آنان دانش آموز هستند؟

۳- تشکیلات و نیروی انسانی

۱-۳- انجام وظیفه هر یک از سازمان‌های عضو: این سازمان‌ها عبارتند از: شورای عالی برنامه‌ریزی و شورای هماهنگی استان و شهرستان. اکثر شوراهای ترکیب پیش بینی شده عملاً تشکیل نمی‌شود و تنها شورای طرح استان طی ۲ استان در ۶ ماه گذشته تشکیل شده است. همچنین، سازمان‌های آموزش و پرورش در استان‌ها به شکل فعال با طرح در ارتباط نیستند و به نظر می‌رسد کلیه امور اجرایی به کمیته امداد امام خمینی (ره) سپرده شده است. ستاد مبارزه با مواد مخدر و دبیران شورای هماهنگی استان نیز تنها در زمینه تأمین سرانه دانش آموزی اقدام کرده‌اند. حضور دادستان در سلب حضانت یا صدور احکام قانون بسیار کم رنگ است. تنها در استان تهران پذیرفته شدگان در اداره سرپرستی دادگستری معرفی و نامه مربوط از طرف آنان ضمیمه پرونده دانش آموزی می‌شود. به نظر می‌رسد موانع همکاری سازمان‌ها عدم شفافیت وظایف و عدم وجود نظارت مستقل است. با توجه به این که همه سازمان‌های عضو هم‌تراز هستند، در موارد ایجاد اختلاف رسیدگی به آن دشوار است و مرجعی جز شورا برای رسیدگی پیش بینی نشده است.

۲-۳- نیروی انسانی خوابگاه‌ها: نیروی انسانی خوابگاه‌ها در بخش سرپرستی دانش آموزان در طی شبانه روز، بر اساس ضوابط تحصیلی مربوط در تعدادی از خوابگاه‌ها نیست. ۷ مربی یا سرپرست دارای مدرک ابتدایی، ۳ مربی دارای تحصیلات راهنمایی، ۲ مربی دارای دیپلم و تنها ۳ مربی دارای تحصیلات دانشگاهی هستند. تمامی این کارکنان هیچ گونه آموزش ویژه‌ای در ارتباط با اعتیاد ندیده‌اند. همه مدیران نیز از نظر شرایط

تحصیلی بر اساس ضوابط برگزیده شده‌اند (البته ضوابط مندرج در طرح درباره مدیران نیاز به بازنگری دارد، زیرا حداقل تحصیل را با دیپلم، مجاز دانسته اند).

۳-۳- اصلاح تشکیلات نیروی انسانی: تشکیلات و نیروی انسانی در خوابگاه‌های طرح بازنگری دقیقی را می‌طلبد. آنچه برای خوابگاه‌ها پیش بینی شده، هیچ تناسبی با تعداد دانش آموزان ندارد. با وجود این، مشاهده می‌شود تشکیلات خوابگاهی که ۱۵ دانش آموز دارد و خوابگاهی که ۱۰۰ نفر یا بیشتر دانش آموز دارد با هم یکسان است. ضوابط اشتغال به کار مدیر و مربی در طرح نیز (برای خوابگاه‌های ویژه مانند طرح جداسازی) باید اصلاح شود. مدیر و مربیان باید از دانش و روان‌شناسی کافی بهره‌مند باشند و لازم است در آئین‌نامه به داشتن حداقل مدرک کارشناسی در رشته‌های مربوطه، کادر خدماتی و پشتیبانی خوابگاه‌ها به تناسب دانش آموزان و حداقل وجود راننده، نگهبان سرایدار، خدمه آشپزخانه و ... پیش‌بینی شود. وجود مربی بهداشت در خوابگاه‌های طرح جداسازی ضروری است.

۴- شرایط پذیرش، نگهداری و ترخیص دانش آموزان

۴-۱- پذیرش: پذیرش در آئین نامه اجرایی شیوه پذیرش دانش‌آموزان تعیین شده است. معرفی اولیه باید توسط آموزش و پرورش صورت پذیرد و متعاقب آن به تایید شورای طرح در استان یا نمایندگان مربوطه برسد. در حال حاضر، در اکثر استان‌های کشور معرفی اولیه توسط آموزش و پرورش صورت می‌گیرد (غیر از تعدادی که از طرف سازمان زندان‌ها مستقیماً معرفی می‌شوند). البته تمامی معرفی شدگان آموزش و پرورش به اظهار مسؤولان امر پذیرش نمی‌شوند. چون ظرفیت فعلی خوابگاه‌ها در تعدادی از استان‌ها، این امکان را فراهم نمی‌کند. اما مرحله دوم پذیرش، طرح پرونده دانش‌آموزان در شورای طرح است که به غیر از دو استان تهران و فارس در بقیه موارد انجام نمی‌شود. در مرحله دوم که تایید در استان است نیز تنها دو استان که دادستان عضو جلسات شورا است به طور غیر مستقیم صورت می‌پذیرد.

۴-۲- ترخیص: در آئین نامه پیش بینی شده است در صورت تغییر شرایط خانواده و احراز شرایط مطلوب خوابگاه می‌تواند نسبت به ترخیص او اقدام شود. اظهارات و مشاهدات انجام شده در این رابطه نشان می‌دهند خوابگاه‌ها در زمینه ترخیص دانش آموزان، اقدام خاصی انجام نمی‌دهند و به همین دلیل، دانش آموزانی در خوابگاه وجود دارند که ۹ سال از اقامت آنان می‌گذرد. ترخیص فقط در صورت مراجعه والدین یا آزادی آنان از زندان و درخواست خودشان آن‌هم بدون بررسی وضعیت خانواده صورت می‌پذیرد.

۴-۳- شرایط ملاقات با خانواده: اغلب دانش‌آموزان امکان ملاقات با اعضای خانواده را در محل خوابگاه دارند. ۸۱/۲ درصد از دانش‌آموزان اظهار داشته‌اند که خانواده خود را ملاقات می‌کنند و تنها ۱۴/۷ درصد با خانواده خود را ملاقات نداشته‌اند یا به ندرت ملاقات صورت گرفته است. همچنین تمامی دانش‌آموزان در تعطیلات به خانه نمی‌روند. در بعضی از خوابگاه‌ها نسبت به این مسأله بسیار سختگیری می‌شود و در بعضی از خوابگاه‌ها سهل‌گیرانه‌تر برخورد می‌شود. در اظهار نظر دانش‌آموزان در زمینه تمایل به ملاقات بیشتر با خانواده، ۸۲/۳ درصد دانش‌آموزان اظهار داشته‌اند که مایلند بیشتر خانواده خود را ملاقات کنند و منظور از این ملاقات رفتن به خانه است.

۴-۴- فعالیت‌های آموزشی و فرهنگی پیش‌بینی شده در طرح: اغلب خوابگاه‌ها، مربی پرورشی مستقل برای فعالیت‌های فرهنگی ندارند و تنها ۳ خوابگاه از مربیان هنری به طور پاره وقت استفاده می‌کنند. این در حالی است که فعالیت‌های تربیتی در بخش عبادی، در اغلب خوابگاه‌ها به نحو مطلوب برگزار می‌شود. همچنین انجام مناسبت‌ها، مسابقات و غیره در بخش آموزش غیر رسمی فعالیت خوابگاه‌ها مطلوب است.

۴-۵- ارزیابی خدمات راهنمایی، مشاوره و مددکاری به دانش‌آموزان: ۳ خوابگاه فاقد مشاور بوده است و در خوابگاه‌هایی که مشاور دارند، تنها یک مشاور بدون در نظر گرفتن تعداد دانش‌آموزان به وظایف مربوط می‌پردازد. هیچ‌گونه مرکز تخصصی برای حمایت از مشاوران خوابگاه‌ها وجود ندارد. هیچ‌یک از خوابگاه‌ها مددکار ندارند و جالب این که مدیران برخی از خوابگاه‌ها، نظر مثبتی نسبت به فعالیت‌های راهنمایی و مشاوره ندارند.

به‌طور کلی می‌توان گفت خدمات مناسبی به دانش‌آموزان ارائه نمی‌شود. در واقع، برای دانش‌آموزانی که از خانواده‌های مشکل‌دار به خوابگاه می‌آیند، ضروری است که یک تیم مشاوره از قبیل: مشاوره، روان‌شناس، روانپزشک و مددکار در خوابگاه حضور داشته باشند. علاوه بر این، شورای بهداشت روانی خوابگاه که در طرح پیش‌بینی شده است نیز در اکثر خوابگاه‌ها تشکیل نمی‌شود. در صورتی که، تشکیل و فعال‌سازی آن می‌تواند در برنامه‌ریزی تربیتی خوابگاه و هماهنگی روش‌های تربیتی و کاهش مشکلات بسیار مؤثر باشد.

۴-۶- روش‌های تربیتی به‌کارگرفته‌شده از سوی مسئولان: اغلب مدیران خوابگاه‌ها اظهار داشته‌اند، بودجه و امکانات کافی برای تشویق دانش‌آموزان ندارند. بنابراین، زمانی که دانش‌آموزان موفقیت تحصیلی کسب می‌کنند یا در فعالیت‌های خوابگاه مشارکت مؤثر دارند، احتیاج به امکانات بیشتری برای تشویق آنها است. در حال حاضر، اینگونه تشویق‌ها کلامی و گاهی همراه با هدیه است که معمولاً اهدای لباس یا امکانات تحصیلی را در بر می‌گیرد.

در زمینه نیز دانش‌آموزان تنبیه مدیران گفته‌اند که تنبیه آنان کلامی یا از نوع محرومیت است. در این زمینه نظر دانش‌آموزان به شرح زیر بوده است:

۶۴/۹ درصد پاسخگویان اظهار داشته‌اند، تنبیه در خوابگاه وجود دارد و تنها ۳۳ درصد آن را انکار کرده‌اند. همچنین، در گروهی که اظهار داشته‌اند در خوابگاه تنبیه وجود دارد، ۳۰/۶ درصد نوع آن را محرومیت، ۱۲ درصد فیزیکی، ۳/۳ درصد عاطفی و ۱۹/۴ درصد به سایر روش‌ها اشاره کرده‌اند. بنابراین، درباره نوع تنبیه بین مدیران و دانش‌آموزان اتفاق نظر وجود دارد و بیشترین میزان تنبیه به روش محرومیت اختصاص دارد. از آنجا که امکانات محدود است و محرومیت نیز شامل این موارد است، احتمال دارد این‌گونه تنبیه برای دانش‌آموز مشکلاتی ایجاد کند. وجود تنبیه فیزیکی در برخی از خوابگاه‌ها نیز قابل تأمل است. در شرایطی که دانش‌آموزان به خاطر تحمیل شرایط دشوار خانواده و ضایعات ناشی از آن در خوابگاه زندگی می‌کنند، تنبیه فیزیکی می‌تواند

ضربه روحی مضاعفی تلقی شود. بر اثر مشاهدات انجام شده، اغلب تنبیه‌ها از طرف سرپرست (مربی شیفت شب) صورت می‌گیرد که آموزش و ارتقاء سطح تحصیل آنان می‌تواند در کاهش روش‌های نامناسب تربیتی مؤثر افتد.

۴-۷- شرایط فیزیکی خوابگاه‌ها : در اغلب خوابگاه‌ها امکانات فیزیکی شامل: ساختمان، اتاق‌های خوابگاه و سایر امکانات از طیف ضعیف تا متوسط را در بر می‌گیرد. ساختمان‌ها اغلب با هدف استفاده به عنوان خوابگاه با ظرفیت مشخص ساخته نشده و رعایت نکات اساسی در شرایط آن لحاظ نشده است. اغلب خوابگاه‌ها فاقد فضای سبز و محیط ورزشی مناسب هستند. علاوه بر این، تراکم دانش‌آموزان در یک اتاق خوابگاه زیاد است. امکانات استفاده از حمام نیز در بسیاری از خوابگاه‌ها با محدودیت مواجه است. علاوه بر این از یک فضای سبز مشترک برای زندگی گروه‌های سنی مختلف استفاده شده است که در طرح تفکیک آن پیش بینی شده بود.

۴-۸- شرایط بهداشتی : نظافت اغلب خوابگاه‌ها مطلوب است. تنها به نظر می‌رسد دانش‌آموزان برای شستن لباس و ملحفه با دست دچار مشکل می‌شوند. ضروری است تمامی خوابگاه‌ها ماشین لباسشویی بزرگ داشته باشند. در اختیار گذاردن وسایل بهداشتی نیز در اکثر خوابگاه‌ها در حد قابل قبولی صورت می‌گیرد. همچنین، فقدان مربی و اتاق بهداشت (بهداری) از دیگر مشکلات خوابگاه است. مربی بهداشت باید حداقل چند روز در هفته در خوابگاه حضور داشته باشد؛ اگر چه، تعدادی از خوابگاه‌ها با پزشک قرارداد، دارند اما این کافی به نظر نمی‌رسد. در مواقعی که دانش‌آموزان بیمار می‌شوند در همان خوابگاه‌های پرتراکم استراحت می‌کنند که مشکلات بهداشتی خاصی را به وجود می‌آورد. وجود بهداری از این نظر ضروری است. نکته با اهمیت دیگر آموزش بهداشت فردی و اجتماعی است که در برنامه‌های خوابگاه لحاظ نشده و در یک محیط جمعی حائز اهمیت است.

۵- نظارت بر طرح

نظارت پیش بینی شده در طرح، توسط ارگان‌های مربوط صورت نمی‌پذیرد (تنها گهگاه مسؤولان مربوطه از خوابگاه بازدید کرده‌اند). نظارت مستمر توسط کمیته امداد صورت می‌گیرد که در تعدادی از استان‌ها گزارش‌ها برای سایر استان‌ها ارسال می‌شود.

۶- قوانین و مقررات فعلی طرح و کفایت آن

درباره کافی بودن قوانین و مقررات فعلی، به نظر می‌رسد آئین نامه مشکلات زیادی دارد که باید اصلاح و دستورالعمل‌های اجرایی مربوط به آن نیز تدوین شود. وظایف هر سازمان به روشنی تدوین و مرجع نظارت آن مشخص شود؛ ارزیابی از آن صورت گرفته و اهرم‌های تشویق و تنبیه برای سازمان‌های مربوط وجود داشته باشد.

۷- روش‌های جایگزین برای نگهداری دانش آموزان در معرض خطر

اغلب مسؤولان معتقدند که در صورت وجود سیستم مددکاری در یکی از سازمان‌های عضو (عمدتاً آموزش و پرورش)، پس از شناسایی دانش آموزان وابسته به خانواده معتاد فاقد صلاحیت این امکان وجود دارد که اعضای صاحب صلاحیت خانواده و یا فامیل شناسایی شده و حتی‌الامکان سرپرستی دانش آموز به آنان واگذار شود و ستاد مبارزه با مواد مخدر نیز بودجه‌ای را برای حمایت از آنان در نظر بگیرد و تنها در موارد خاصی که سرپرستی برای دانش آموز وجود ندارد از خوابگاه برای نگهداری استفاده شود.

نتایج بخش دوم تحقیق:

۱- میزان تمایل دانش آموزان به زندگی در خوابگاه

۶۵/۴ درصد از پاسخگویان اظهار داشته‌اند کاملاً یا تا حدودی به زندگی در خوابگاه علاقه مند هستند و ۲۴/۶ درصد آنان چنین تمایلی نداشته‌اند. با توجه به مشکلاتی که گروه عمده‌ای از دانش آموزان با آن مواجهند، به نظر می‌رسد آنان شرایط خوابگاه را نسبت به زندگی در خانواده مطلوب ارزیابی می‌کنند. بدیهی است که برخی مشکلات موجود کاهش یابد این رضایت افزایش می‌یابد.

۲- وضعیت فیزیکی خوابگاه‌ها

در این رابطه، اغلب دانش‌آموزان از کمبود امکانات ورزشی و تفریحی در فضای خوابگاه ناراضی هستند، تا جایی که ۷۲/۷ درصد پاسخگویان اظهار داشته‌اند که مایلند امکانات ورزشی بیشتری داشته باشند. همچنین، تمامی دانش‌آموزان از زندگی دانش‌آموزان دوره‌های مختلف تحصیلی در یک خوابگاه (به علت شرایط سنی و تحصیلی)، گلایه داشتند.

۳- میزان رضایت دانش‌آموزان از وضعیت رفاهی خود

تغذیه: ۶۰/۵ درصد پاسخگویان کاملاً یا تا حدودی از وضعیت تغذیه راضی هستند. این در حالی است که مدیران خوابگاه معتقدند این رضایت با حداقل امکانات فراهم شده است و با توجه به این که دانش‌آموزان در سن رشد هستند در صورت اختصاص سرانه بیشتر امکانات تغذیه مناسب‌تری در اختیار دانش‌آموزان قرار می‌گیرد.

پوشاک: ۷۲/۴ درصد آزمودنی‌ها اظهار کرده‌اند که تمایل دارند لباس‌های بهتری بپوشند و این در حالی است که به نقل از مسؤولان خوابگاه، بودجه فعلی کفاف خرید لباس کافی بویژه در زمستان را نمی‌دهد. با توجه به این که کمیته امداد امام خمینی (ره) از سهمیه پوشاک سایر خوابگاه‌ها، مقداری را به خوابگاه‌های طرح جداسازی اختصاص داده است و معمولاً در مناسبت‌ها و فصول مختلف بن خرید لباس در اختیار آنان می‌گذارد.

پول توجیبی: ۵۶/۶ درصد پاسخگویان وجود پول توجیبی و مقدار آن را ناکافی دانسته‌اند. این در حالی است که در طرح پیش‌بینی شده است به دانش‌آموزان راهنمایی هفته‌ای ۱۰۰۰ ریال و به دانش‌آموزان متوسطه هفته‌ای ۲۰۰۰ ریال پرداخت شود. البته این مبلغ در خوابگاه‌ها پرداخت نمی‌شود. علاوه بر این، تعدادی از مسؤولان معتقدند که پرداخت پول توجیبی مشکلاتی را برای دانش‌آموزان ایجاد می‌کند و کنترل رفتار آنان را دشوار می‌سازد.

اوقات فراغت و تفریح: ۸۱/۲ درصد دانش‌آموزان ابراز کرده‌اند به تفریحات بیشتری نیاز دارند. همچنین ۴۹/۶ درصد آنان اظهار داشته‌اند که مایلند بیشتر تلویزیون تماشا کنند.

داشتن امکانات نقلیه برای استفاده از امکانات شهری و به خارج از شهر رفتن برای پرکردن اوقات فراغت دانش‌آموزان و همکاری ارگان‌های ذی‌ربط در این زمینه از جمله تقاضاهای مسؤولان خوابگاه‌ها بوده است.

۴- وضعیت تحصیلی دانش‌آموزان

در ۹/۹ درصد موارد، دانش‌آموزان مورد بررسی در این پژوهش معدل نمرات درسی خود را بین ۱۰-۱۲ گزارش کرده‌اند. در ۴۹/۳ درصد موارد معدل نمرات درسی خود را بین ۱۳-۱۵ و در ۳۹/۱ درصد موارد بین ۱۶-۲۰ اعلام کرده‌اند. این امر بیانگر طیفی از وضعیت تحصیلی متوسط و خوب آنان است. علاوه بر این، ۷۷ درصد دانش‌آموزان اظهار داشته‌اند که مایلند کسی در مطالعهٔ دروس در خوابگاه، به آنها کمک کند. همچنین، در مقایسه وضعیت خود با دانش‌آموزان مدرسه، ۴۰/۸ درصد دانش‌آموزان اظهار داشته‌اند نسبت به همکلاسی‌هایشان نمرات پایین‌تری دارند؛ این در حالی است که مدیران خوابگاه معتقدند برخی از دانش‌آموزان انگیزهٔ تحصیلی کافی ندارند یا مشکلات گذشتهٔ آنان مانع از تمرکز فکر در موقع درس خواندن می‌شود. علاوه بر این، همان‌طور که دانش‌آموزان ذکر کرده‌اند به معلم برای کمک به دروس دانش‌آموزان ابتدایی و دروس تخصصی دانش‌آموزان راهنمایی و متوسطه نیاز است که در برخی از استان‌ها (مانند فارس و گلستان) آموزش و پرورش در این مورد اقدام کرده‌است و تعدادی از معلمان را در خارج از ساعات مدرسه برای مساعدت، به خوابگاه فرستاده است.

۵- توجه به نیازهای عاطفی

با در نظر گرفتن این‌که دانش‌آموزان از محیط خانواده دور هستند، مهمترین نیاز آنها عاطفی است. به طوری که، ۷۵/۳ درصد آنها اظهار داشته‌اند که مایلند در خوابگاه به آنان توجه بیشتری شود.

۶- رفتار کارکنان خوابگاه با دانش آموزان

۶۷/۸ درصد دانش آموزان کاملاً یا تا حدودی از رفتار کارکنان خوابگاه رضایت دارند. همچنین، ۴۳/۷ درصد آن‌ها گفته‌اند که فکر می‌کنند کارکنان خوابگاه به آنان علاقه دارند. در واقع، به طور کلی از رفتار کارکنان خوابگاه رضایت نسبی وجود دارد.

۷- میزان ارتباط دانش آموزان با خانواده

در مورد رضایت دانش آموزان از ارتباط با خانواده، ۸۲/۳ درصد اظهار داشته‌اند که تمایل دارند بیشتر والدین خود را ملاقات کنند. با توجه به این که در بخش دیگری، دانش آموزان (۸۱/۲ درصد) گفته‌اند که والدین خود را ملاقات می‌کنند، به نظر می‌رسد مدت و کیفیت این ملاقات‌ها از نظر آنان مطلوب نیست. علاوه بر این، ۶۳/۸ درصد آن‌ها اظهار کرده‌اند خوشحال خواهند شد خانواده‌هایشان آنان را از خوابگاه ببرند. علاوه بر این، ۸۰/۴ درصد پاسخگویان اظهار داشته‌اند مایلند با خواهر و برادرهایشان در یک محل زندگی کنند. تمامی موارد فوق، نیاز دانش آموزان به ارتباط بیشتر با خانواده و نگرانی آنان را از دوری از خانواده آشکار می‌سازد. مسؤولان امر باید توجه بیشتری به این امر داشته باشند.

۸- تمایل به زندگی با یکی از بستگان

۵۱/۲ درصد دانش آموزان اظهار داشته‌اند که مایلند با پدر و مادر خود زندگی کنند؛ ۱۶/۴ درصد نیز مایلند با مادر خود زندگی کنند و ۶/۲ درصد پدر را برای زندگی برگزیده‌اند. از این میان، تنها ۱۰/۵ درصد گزینه هیچ کس را انتخاب کرده‌اند. شایان ذکر است، تعدادی از دانش آموزان فاقد پدر یا مادر بوده‌اند یا هر دوی آنها در زندان بسر برده‌اند. با این همه، بالاترین تمایل زندگی با هر دو والد است.

۹- وضعیت زندگی خواهران و برادران دانش آموز

۳۲/۷ درصد دانش آموزان، خواهران و برادرانی دارند که با پدر و مادر زندگی می‌کنند. ۱۴/۵ درصد دانش آموزان، خواهر و برادرانی دارند که فقط با مادر زندگی می‌کنند و ۴/۸ درصد دانش آموزان، خواهران و برادرانی دارند که تنها با پدر زندگی می‌کنند. خواهران و برادران ۱۱/۸ درصد از دانش آموزان، توسط ارگان‌ها نگهداری می‌شوند و ۱۹/۶ درصد

خواهران و برادران به طور پراکنده زندگی می کنند. همان طور که مشاهده می شود، بیشترین میزان خواهران و برادران دانش آموزان مورد بررسی با والدین زندگی می کنند.

۱۰- تمایل دانش آموزان به همکاری در امور خوابگاه

۷۴/۵ درصد دانش آموزان تمایل به همکاری در امور خوابگاه‌ها دارند و تنها ۳۲/۲ درصد چنین تمایلی را ابراز نکرده اند. این روحیه همکاری، ناشی از احساس تعلق و وابستگی به محیط در دانش آموزان است.

۱۱- امید به آینده

۴۵/۸ درصد دانش آموزان، کاملاً یا تا حدودی به آینده خود امیدوارند. علاوه بر این، ۳۲/۲ درصد معتقدند که کاملاً می توانند به آرزوهای خود برسند. ۵۵/۵ درصد گفته اند که شاید بتوانند به آرزوهای خود برسند و ۱۲/۱ درصد فکر نمی کنند بتوانند به آرزوهای خود برسند. با بررسی موارد فوق مشخص می شود بیش از نیمی از دانش آموزان به آینده خود امیدوار هستند. البته، این میزان امیدواری با نگرانی‌هایی نیز همراه است که در دانش آموزانی با چنین شرایط خانوادگی طبیعی است.

۱۲- مشکلات دانش آموزان

بر اساس نظرات مشاوران، مربیان و سرپرستان (مربیان شیفت) خوابگاه‌های مورد مطالعه، مشکلات زیر به ترتیب مهمترین مسایل دانش آموزان را در بر می گیرد:

- ۱- پرخاشگری، ۲- درگیری با بچه‌ها، ۳- مشکلات تحصیلی، ۴- دروغ‌گویی، ۵- اضطراب، ۶- افسردگی و غمگینی، ۷- تندخویی و لجاجت، ۸- دزدی از خوابگاه، ۹- عدم رعایت مسایل بهداشتی، ۱۰- تخریب اموال، ۱۱- مسایل جنسی، ۱۲- ناخن جویدن و ۱۳- دزدی خارج از خوابگاه.

پیشنهادها

- الف - طرح جداسازی احتیاج به بازنگری دقیق و کارشناسانه دارد. این بازنگری باید با حضور تیم کارشناسی در بخش های تشکیلات، وظایف، نحوه جذب و ترخیص، اقدامات قانونی و خدماتی مورد نیاز دانش آموزان صورت گیرد که پژوهش حاضر به آن کمک می کند. آئین نامه فعلی طرح، کاستی ها و تناقض هایی دارد که باید برطرف شود.
- ب - در فاصله بازنگری در طرح، وضعیت فعلی خوابگاه های موجود حفظ و نسبت به بهسازی آن اقدام شود. در این رابطه لازم است:
- ۱- پرونده دانش آموزان ساکن خوابگاه بررسی و کسانی که با ضوابط طرح مطابقت ندارند، ترخیص شوند.
 - ۲- برای دانش آموزانی که سال هاست در خوابگاه مستقر هستند، تصمیم مقتضی اتخاذ شود.
 - ۳- شورای طرح در استان، شهرستان و مرکز فعال شود و همزمان به بررسی مشکلات طرح بپردازد.
 - ۴- نشست کارشناسی در باره مسایل طرح با حضور دست اندرکاران در قالب یک سمپوزیوم علمی برگزار شود و طرح های جایگزین پیشنهادی درباره این دانش آموزان دریافت و بررسی شود.
 - ۵- همزمان با این طرح، به طرح های موازی که با حضور دانش آموز در خانواده و با رایة کمک به آنان در کاهش مشکلاتشان مساعدت می کند، پرداخته شود.
 - ۶- سازمان زندان ها موظف شود در مواردی که فردی (زن یا مرد) به زندان یا به اعدام محکوم می شود و از محکومین مواد مخدر است، در رابطه خانواده او بویژه فرزندان وی پی گیری و حمایت لازم را معمول دارد.
 - ۷- برای تثبیت تشکیلات خوابگاه ها و اختصاص نیروهای مورد نیاز آنان اقدام شود.
 - ۸- برای کارکنان طرح، آموزش های ضروری بدو خدمت و ضمن خدمت تدارک دیده شود و شرایطی فراهم آید تا از خوابگاه های مشابه بازدید کنند و نشست های سالیانه یا فصلی برای تبادل نظر داشته باشند.

- ۹- وظایف سازمان‌های عضو کاملاً شفاف و مکتوب شود و ستاد مبارزه با مواد مخدر بر حسن انجام آن نظارت داشته باشد.
- ۱۰- در اختصاص سرانه به دانش‌آموزان با توجه به شرایط سنی و نیازهای آنان بر اساس نظر کارشناسی عمل شود. سرانه فعلی به اتفاق نظر مسؤولان ناکافی است.
- ۱۱- پرداخت اعتبارات به دستگاه مجری در زمان مقرر صورت گیرد.
- ۱۲- تأمین ساختمان، وسایل نقلیه و سایر امکانات مورد نیاز خوابگاه‌ها در اولویت برنامه‌های ستاد مبارزه با مواد مخدر قرار گیرد.
- ۱۳- شورای عالی برنامه‌ریزی و نظارت طرح مجدداً فعال شود. تجربه نشان می‌دهد که در صورت اهتمام ستاد مبارزه با مواد مخدر در این امر، سایر دستگاه‌ها نیز تبعیت خواهند کرد. این شورا با جدیت به بازنگری در امور خوابگاه‌ها بپردازد و مدت معینی برای این بازنگری مشخص کند. علاوه بر این، شورا می‌تواند کمیته‌های کارشناسی وابسته به شورا را تعیین کند تا در اسرع وقت به این بازنگری اقدام شود.
- ۱۴- تا زمان بازنگری هیچ خوابگاهی تعطیل نشود؛ چرا که وجود خوابگاه‌ها باعث می‌شود امکان آزمون و تغییر طرح‌ها فراهم باشد.
- ۱۵- ایجاد کارگاه‌های حرفه‌آموزی در مجاورت خوابگاه‌ها با همکاری آموزش و پرورش از ضروریات است.
- ۱۶- توجه بیشتر به وضعیت تحصیلی دانش‌آموزان و همکاری آموزش و پرورش در این زمینه نیز لازم است.
- ۱۷- تقویت سیستم‌مددکاری در آموزش و پرورش در بخش پیشگیری از سوء مصرف مواد مخدر و ایجاد شرایط مساعدت‌های حرفه‌ای به خانواده‌ها می‌تواند از تعداد مشمولان طرح در خوابگاه‌ها بکاهد. بنابراین، به نظر می‌رسد از جمله مهمترین برنامه‌های پیشگیری آموزش و پرورش باید توجه به آموزش و به کارگیری مددکاران با ایجاد مراکز خاص در جوار مراکز مشاوره استان‌ها و تقویت آنها با هدف یاد شده باشد.

بحث و نتیجه‌گیری

ایجاد خوابگاه‌های طرح جداسازی اقدامی در جهت پیشگیری از اعتیاد و جرائم مربوط به آن در گروه دانش آموزان در معرض خطر است. این گروه، ناخواسته درگیر مشکلات اعتیاد والدین خود شده‌اند، والدینی که احساس مسؤلیت انسانی و احساس مسؤلیت پدری و مادری آنان تحت الشعاع اعتیاد قرار گرفته است. پس به هیچ وجه مصلحت نیست این کودکان بدون هیچ گونه اقدامی در جامعه رها شوند. زیرا در این صورت، از آنان مجرمین فردا ساخته خواهد شد. همهٔ سازمان‌های ذی‌ربط موظف هستند علاوه بر بهبود وضع موجود و رفع مشکلات و موانع اجرای طرح، به راهکارهایی بیاندیشند که می‌تواند به کمک این طرح بیاید و تا آن زمان توقف طرح به هیچ وجه به مصلحت نیست. سازمان‌های عضو با سرپرستی و مدیریت ستاد مبارزه با مواد مخدر باید از حالت انفعالی خارج شده و شوراهای طرح فعال شوند. توسعه طرح در سایر استان‌ها منوط به بازبینی، اصلاح و رفع مشکلات حاضر باشد و برای تسریع در این اقدام، زمان مشخصی برای اصلاحات طرح، مشخص و کمیته‌های کارشناسی به این کار گمارده شوند. هم‌زمان، طرح‌های موازی و کمک‌کننده بررسی و در اولویت برنامه قرار گیرند. پشتیبانی مالی و اجرایی از خوابگاه‌های طرح در اولویت برنامه‌های ستاد مبارزه با مواد مخدر قرار گیرند. در پایان یادآوری می‌شود که وجود حداقل یک خوابگاه‌ها پسرانه و یک خوابگاه دخترانه در هر استان ضروری است، مگر در استان‌های کوچک که می‌توانند از ظرفیت استان‌های مجاور استفاده کنند.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

پرتال جامع علوم انسانی

منابع

- ۱- آدافر و همکاران. (۱۳۷۰) روانشناسی کودکان محروم از پدر. ترجمه خسرو باقری. تهران.
- ۲- آقاب بخشی، حبیب. (۱۳۷۸)، اعتیاد آسیب شناسی خانواده (چاپ اول). تهران: انتشارات سازمان بهزیستی کشور دانشگاه علوم بهزیستی و توانبخشی
- ۳- ایپکچی، محمد حسن. (۱۳۶۴). بررسی نحوه سرپرستی ایتم در اسلام. پایان نامه تحصیلی
- ۴- بابایی، ابراهیم؛ تاحدی استاد حسن و باقری، حسین و شیره‌جین، آراء طوبی (۱۳۶۹). نگرش بر پدیده بی‌سرپرستی و مشکلات فرزندان دور از خانواده. (چاپ اول) تهران: سازمان بهزیستی کشور
- ۵- بهشتی، احد. (۱۳۷۱). اسلام و تربیت کودکان (چاپ اول). انتشارات: سازمان تبلیغات اسلامی
- ۶- پورناجی، بنفشه (۱۳۷۱). مرگ خاموش، نگاهی به پدیده کودک‌آزاری (چاپ اول). تهران: انتشارات همشهری
- ۷- حاتمی. محمد (۱۳۶۹). بررسی میزان شیوع انواع اختلالات رفتاری کودکان شاهد محروم از والدین در مقطع ابتدایی مستقر در مجتمع‌های شبانه‌روزی بنیاد شهید انقلاب اسلامی. پایان‌نامه کارشناسی ارشد دانشگاه تربیت مدرس
- ۸- حسین زاده. محمدرضا (۱۳۷۵). ارزشیابی طرح جداسازی دانش آموزانی که والدین آنها واجد صلاحیت نیستند (معتاد) در مجتمع شبانه‌روزی کمیته امداد امام خمینی (ره) قوچان. پایان نامه تحصیلی؟ علامه طباطبائی
- ۹- گیلک، عبدالامیر. (۱۳۷۷) پژوهش شناسایی اعتیاد در جامعه دانش‌آموزی، دفتربیشگیری از سوء مصرف مواد مخدر در آموزش و پرورش.
- ۱۰- نشریه ژرفای تربیت - شماره‌های ۱۷ و ۱۲ (۱۳۷۹) - دفتر پیشگیری از سوء مصرف مواد مخدر در آموزش و پرورش
- ۱۱- سادویی، علی. (۱۳۷۳) بررسی آسیب‌های روانی اجتماعی و پیامدهای روانی دوری از خانواده بر دانش‌آموزان. انتشارات دبیرخانه سمپوزیوم جایگاه در دفتر توسعه و برنامه‌ریزی امور تربیتی وزارت آموزش و پرورش ۱۳۷۳
- ۱۲- سازمان بهزیستی کشور، معاونت امور فرهنگی و پیشگیری، (۱۳۷۸). ارزیابی سریع وضعیت سوء مصرف مواد مخدر در ایران (جلد اول).
- ۱۳- سالاری. عباس، تأثیر فقدان والدین (پدر) بر اختلالات رفتاری کودکان مقطع ابتدایی تحت پوشش کمیته امام خمینی (ره) شهر تهران، پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه علامه طباطبائی
- ۱۴- عبادی. (۱۳۷۵). شیرین، نگاهی به مسائل حقوق کودکان در ایران. (چاپ چهارم). انتشارات کانون.
- ۱۵- عبادی شیرین (۱۳۷۶). حقوق کودک تطبیقی. (چاپ اول) انتشارات کانون

- ۱۶- سیف نراقی، مریم، (۱۳۷۱) بررسی و مقایسه وضعیت مراکز شبانه‌روزی کمیته امداد امام خمینی (ره) و ویژگی‌های دانش‌آموزان تحت پوشش آن‌ها کمیته امام خمینی (ره)

References

1. Barnett, O.W., Miller-perrin, C.L. & Perrin, R. D. "Family violence Across the Lifespan – An Introduction", SAGE Publication, USA.
2. Veltamp, L.J., Miller, T.W.; (۱۹۹۴). "Clinical Handbook of Child Abuse and Neglect", International universities, USA.
3. Pale, Peter. (۱۹۹۹). "Adult Abused as Children", SAGE publication. London.
4. Welsh, L. A. , Archambault, F.X. Janus, M.D. & Brown, S.W. (۱۹۹۵) "Running for their lives". Garland publishing, USA.

